

KÖNYVESPOLC

KOVÁTS DÁNIEL:

Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája

Szeptember 24-én, délután 16 órakor zsűfólásig megtelt Sátoraljaújhelyen az egykori megyeháza, ma Városi Önkormányzat nagyterme. Kováts Dánielnek a címben jelzett könyve bemutatójára voltak kíváncsiak a megjelentek. A polgármester, Szamosvölgyi Péter bevezetője után Fehér József múzeumigazgató, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke méltatta Kováts Dániel munkásságát. Ezt követően a mű szerzője beszélt arról, hogy több mint négy évtized munkája fekszik a mintegy fél-ezer oldalas kötetben, amely talán százezernyi adatot tartalmaz.

A város belterülete és külterülete, valamint közigazgatásilag három hozzátartozó település (Károlyfalva, Rudabányácska, Széphalom) helyneveit tartalmazza. Sőt ezen kívül belterületek viszonylatában a fontosabb épületekre is kitér, megemlítve a tulajdonosokat is. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város levéltára (Sátoraljaújhely), a Kazinczy Ferenc Múzeum (Sátoraljaújhely), a sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a sárospataki Rákóczi Múzeum, a szerencsi Zempléni Múzeum képeslapgyűjteménye, a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Hadtörténelmi Intézet térképtára gyűjteményeiben bújárokodott. Levéltári anyagot csakúgy kezébe vett, mint újságokat, folyóiratokat, kézíratos gyűjteményeket, könyvek százait.

Akik járatosak a zempléni közgyűjteményekben, nagyon gyakran találkozhattak ott Kováts Dániellel, aki amikor csak tehet, mindig kutatott, azt követően is, hogy immáron másfél évtizede meglehetősen messze került Zempléntől: az Alföldre, Szegedre költözött. De lélekben megmaradt felföldi embernek.

Jelentős a kötet illusztrációs anyaga is (térképek, metszetek, fotók, régi képeslapok reprodukciói). Csak azt sajnálhatjuk, hogy a borító pompás színes képeihez képest a belső illusztrációk nemcsak egyszerűen szürkek, hanem sok esetben elmosódottak (főleg a térképek), és bizony igen nehezen használhatók még nagyítóval is. Persze a hatalmas kötet nyomdai előállításánál során érthető, hogy takarékoskodni akart (kényszerült) a városi önkormányzat. A takarékoság tette lehetővé, hogy a 400 példányban megjelent kötetet tucat számra vásárolják a bemutatón megjelentek, hiszen az ára mindössze 1200 Ft volt. Így lehetővé válik, hogy könyvtárakba, közgyűjteményekbe, iskolákba, az érdeklődő családok polcaira egyaránt eljusson a kötet. Én azt hiszem, rövidesen keresett ritkaság lesz.

Egy adattár persze lehetetlen igazából ismertetni. Abba bele kell lapozni, s aztán belcselezkedezik az ember, le sem tudja tenni. Mert az utalások olyan ösvényekre is elvezetik az olvasót, ahová credetileg nem is szándékozott eljutni. Ne feledjük, hogy Kováts Dániel Balassa Ivánnal már korábban megjelentette Sárospatak helyne-

veit és topográfiáját, s önállóan az abaúji Hegyköz 18 településének helyneveit, sőt Sárospatak meg Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtésének (1864) adatait is külön kötetben közölte. Sátoraljaújhely lexikonában (2001) helynévgyűjtése addigi eredményeinek legfontosabb részét szintén közzétette.

Az adattárban a nevekhez fűződő történetekre csak utal, ezeket nem részletezi, viszont a hivatkozott szakirodalomban az olvasó megtalálhatja.

A belterület neveinek ismertetése előtt a megye, a táj különböző megjelölései után a város megnevezéseinek adattárát adja. Lássuk csak: Bodrogújhely (először 1715), Csonka-Sátoraljaújhely (Trianon után), Magyar Kronstadt (1919), Magyarországi Jeruzsálem, Magyar Wittenberga, Nova villa (1307), Patakújhely (először 1579), Ronyva-menti vagy Ronyva-parti Athén, Sadarada (tréfás név), Sáros-alja (1275), Sáros-Ujhely (először 1635), Sáros-tanya, Sátoralja, Sátorelő (először 1261), Sátorhalma (Anonymus), Ujhely.

Röviden elemzi a bevezetésben egyebek között a szerző az egyes korszakok jellegzetes utcaneveit. 1948-ban volt a legdrasztikusabb utcanév változtatás. Ekkor keresztelték át egyebek mellett az Apponyi utcát, a Matolay Elele utcát, a Drugeth utcát, a Dókus Gyula utcát, a Lónyay utcát, a Molnár István utcát, az Andrassy utcát, a Pálóczi utcát, a Perényi utcát, a Zárda közt, a Szemere utcát. A diktatúra politikai típusú névadását 1990 után más nevek váltották föl. De még lenne tennivaló. Dózsa György aligha érdemel utcát (közé sincs a településhez), helyette Molnár István (48-as honvédtiszt, főispán) inkább megérdemelne, nem is beszélve a még régiebb utcanévről: Óhid utca. Rákóczi Palotásainak is volt egykor utcája, s lehetne ismét! 2011-ben lesz a városi kiváltságlevelű 750. fordulója. Ennek kapcsán a kötet ismeretében érdemes lenne szíjjelenni, hogy mely régi utcanévek érdemelnek meg a fölújítást, és az utóbbi idők néhány tévedését is ki lehetne javítani. Például az 1980-as években nyitott Kopaszka utca valójában a Boglyoska oldalában húzódik.

Persze a helynévgyűjtés munkáját nem lehet befejezni. Mindig új és új adatokkal találkozhat az ember. Felütöttem én is egyik kedves könyvemet (Komáromi János: Különös utazás. Egy fiskális feljegyzései. Genius Könyvkiadó. Komáromi János munkái XVI. kötet), és olvastam a hangulatos leírásokat a legendás vasúti vendéglőről, a restiről, egy bizonyos városszéli korszmárról, a „Szörös Macskáról”, a Zsolyomkán Vinyiczai kocsmájáról.

Kováts Dániel könyve jó minta lehet a helynévgyűjtők számára. Jó lenne, ha minél többen nekilátnának. Mert sok munkával jár, de olyan értékeket lehet megmenteni, amik nagyon nagy gyorsasággal fogyatkoznak, mert a régi neveket ismerő emberek egyre halnak. Nem is beszélve azokról a szép és érdekes történetekről, amelyek egy-egy névhez, egy-egy épülethez, fához, forráshoz, dombhoz, földrajzi képződményhez kapcsolódnak. Több száz éves helyneveink igen kicsi, csonka hányadát

sikerült máig megőrizni. Valamikor az emberek sokkal jobban ismerték környezetüket. Manapság, a gépi információzítés világában ijesztően tudatlanokká kezdünk válni.

(Sátoraljaújhely, 2008.)

Csorba Csaba

EIKE VON REPGOW:

A Szász tükör

Közreadja *Blazovich László, Schmidt József*

A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára sorozat 5. köteteként, az Alapítvány és a Csongrád Megyei Levéltár kiadásában megjelent kötet nem tartozik azok közé a könyvek közé, amelyekre sokan fölfigyelnének, hiszen nem egykönnyen hozzáférhető. A név még jogtörténész szakemberek körében sem számít nagyon ismertnek nálunk. Pedig a XII–XIII. század fordulóján mintegy fél évszázadot megért német jogtudós törvénykönyve, a Szász tükör (Sachsenspiegel) több mint fél évezreden keresztül éreztette hatását. Nemcsak a német nyelvterületen, hanem Magyarország északi részén is (Zsolnán, Késmárkon, a Szepességben), és hatással volt a XV. század első évtizedeiben megfogalmazott Budai Jogkönyvre is. Bár a Szász tükör a XIX. században is jól ismert volt a magyar jogtörténészek között, és a szepesi joggal (Zipser Willkür) való kapcsolatáról is értekeztek (Demkó Kálmán), és vizsgálták összefüggését Buda jogkönyvével (Ofner Stadtrecht), amit 1855-ben tettek először közzé a pozsonyi evangélikus liceum professzorai, a továbbiakban azonban a magyar kutatás nem fordított kellő figyelmet erre. Bár 1959-ben eredeti nyelven közzétette Mollay Károly Buda jogkönyvét, azonban a Jogkönyv jegyzetekkel ellátott magyar fordítása csak Blazovich Lászlónak és Schmidt Józsefnek köszönhetően jelent meg, Szegeden (2001). Szintén a szegedi középkereskedelmi egyetemnek köszönhető jelen kiadvány is.

A Szász tükör címét tömören és frappánsan megmagyarázza Repgow, a következőképpen:

„Szászok tükörének”

Nevezetesség e könyv,

Mert szász jog ismerszik fel benne,

Mint ahogyan egy tükörben az asszonyok

Arcukat ismerik fel, melyet megpillantanak benne.

A tartományi jog áttekintése három könyvre oszlik, ezt követi a hűbérjog összefoglalása. A Szász tükör illusztrált középkori oldalai, színes ábrákkal rendkívül hasznosak. Mind a tartományi, mind pedig a hűbérjoghoz külön tárgymutató is készült.

Lássuk példaként, a várak dolgában milyen rendelkezéseket tartalmaz a Szász tükör. A tartományi jog II. könyvében olvashatjuk: „Ha bepanaszolnak egy várat, hogy onnan kiindulva, és a vár javára is, rablást követnek el, akkor a várúr, vagy egyik hűbérese ez alól az ereklekire tett esküvel mentesítheti a várat.”

„Ha valaki ellen azt a vádat emelik, hogy a várból kiindulva követett el erőszakot, akkor az illetőt a várúrnak kell a bíróság elé vinnie, hogy elégtételt adjon, vagy,

hogy esküvel tisztázza a várat, ha a várúr ezt nem teszi meg, akkor neki magának kell felelnie.”

„Ha egy várból lovasok jönnek ki, majd kárt okozva a nap és az éjszaka elteltével nem térnek vissza, s a rablott holmit pedig nem juttatják el sem a várba, sem a vár elé, akkor az elkövetett büntettség a vár ártatlan. Ha azonban a rablók visszatérnek a várba, és a rablott holmit a vár elé vagy a várba viszik, akkor a vár bűnös.”

„Nem szabad vásárt kialakítani egy mérföldnél közelebb egy másikhoz. Várat sem szabad építeni, sem egy várat palánkkal vagy falakkal megerősíteni, sem sáncot vagy szigetet átépíteni, sem tornyokat emelni egy falun belül a tartomány bírójának engedélye nélkül... Bírói engedély nélkül nem szabad egyetlen olyan várat sem újra építeni, amelyet bűncselekmény miatti ítélet erejénél fogva leromboltak. Ha azonban egy várat erőszakkal rombolnak le, illetőleg szeszélyből vagy szegénység miatt hagyják tönkre menni, akkor bírói engedély nélkül újra felépíthető.”

„Valamennyi hűbéres segíthet megvédeni urának, atyafiának, hűbéresének és rokonának, sőt barátjának városait, várait, földjét és életét is urával, rokonával és hűbéresével szemben, ha erőszakkal lépőnek fel, és harcolhat értük; ezzel nem vét hűbéri kötelezettsége ellen, ha ő maga nem tulajdonít el semmit az ellenfelek vagyónából.”

A hűbérjogra vonatkozó jogszabályokból:

Vár, templom- és minden olyan hűbért, amely miatt nem kell semmilyen birodalmi szolgálatot teljesíteni, papok és asszonyok tovább adományozhatják akkor is, ha nincs hadipajzsuk, és ezekre a hűbértokokra hűbért megújítás is kérhető egy új úrtól.”

Egy várhűbért a várhűbéres nem adományozhat tovább. Ha azonban mégis megteszi, és az úrnak ez tudomására jut, akkor ítélettel megparancsolhatják neki, hogy a várhűbérét hat héten belül tegye szabaddá, és az újra vegye magához.”

„Ha egy várat erőszakkal lerombolnak, vagy az úr hagyja elpusztulni, vagy olyan gonoszított miatt rombolják le, amelyben a várhűbéres ártatlan, akkor emiatt ne vesztse el a várhűbérét.” (72. 7.)

A bevezetés részletesen elemzi a budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek kapcsolatát, felsorolva, mely települések kapták meg a budai jogot. Alapvető fontosságú forrás jelent meg, és hosszú munka vár a történészekre, hogy a középkori okleveles anyagból elemezzék, mely jogesetek megítélése vezethető vissza a Szász tükörre.

(Szeged, 2005.)

Csorba Csaba

P. BENEDEK FIDÉL

Könyvei az erdélyi ferencesekről

Az utóbbi években egymás után jelentek meg P. Benedek Fidélt egykori ferences tartományfőnök, történet-író eddig kéziratban lévő, fontos egyháztörténeti munkái az erdélyi ferences rendtartományról, kolostoraik, templomaik történetéről. Ahogy maga fogalmazott: „Oly gaz-

dag az erdélyi ferences múlt és akkora belső értéket hordog, hogy tiszteletet parancsol. Feledésben nem maradhat, sem tulajdon fia, sem az erdélyi közösség előtt." Egész életében e gazdag múltat kutatta, hogy az ne tűnjön el a feledés homályában. Életútja azonban nemcsak történetírói munkássága miatt jelentős.

Benedek Simon (Fidél a szerzetesi neve) 1907-ben született egy kis udvarhelyszéki faluban, Székelyszentléleken. Középkiskoláit Székelyudvarhelyen és Csíksomlyón végezte, s már 16 évesen csatlakozott a mikházi ferences kolostor testvéreire. 1929-ben szerzetesi fogadalmat tett, s a következő évben pappá szentelték Gyulafehérvárott. Korán felismerték kivételes tehetségét, Csíksomlyón a klerikusok magisztere lett, majd 1939-ben a rendtartomány központjába, Kolozsvárra került, ahol titkár, majd a harmadik rend igazgatója, definitor, rendi tanácsos és a Márta-kör vezetője lett. A kolozsvári egyetemen 1945-ben védte meg történelemszociológiai disszertációját.

A berendezkedő kommunista hatalom 1948-ban államosította az egyházi intézményeket, iskolákat, kolostorok nagy részét, egy év múlva pedig feloszlaltott 15 szerzetesrendet. Csak a ferencesek működtek még egy ideig, nekik a „békepapi mozgalom” megteremtésében szántak szerepet. Ebben a válságos, veszedelmes időszakban a rend tartományfőnöke, provinciális P. Benedek Fidél volt. Mivel a ferencesek nem voltak hajlandók megalkuvásra, 1951. augusztus 20-án rajtaütésszerűen összegyűjtötték a rendtagokat, és Máriaadnára szállították őket. Összesen 122 szerzetest zsúfoltak itt össze. Arra próbálták rávenni őket, adják fel a szerzetesi életet és oszoljanak fel. Azonban a sorozatos zaklatások, fizikai és lelki terrorizálások sem tudták megtörni őket, kitarítottak szerzetesi fogadalmuk mellett, sőt megerősödött összetartozásuk. Benedek Fidél érdeme volt, hogy a radnai tartózkodást a ferences hagyományokra építve olyan jól megszervezte, hogy mindenki élete legszebb szakaszának tartotta azt. Ezért az egységes ferences közösséget a következő évben szétszórták, három helyre költöztették őket. Fidél atya számára Désen jelöltek ki kényszerlakóhelyet, ami 15 évig tartott. Ő itt sem télenkedett, rendbe hozatta a kolostort, szabadegyetemet szervezett, a kolozsvári teológia felállításán munkálkodott, harcolt a ferencesek szabadságának visszaadásáért. Ezért 1961 nyarán több szerzetes társával együtt letartóztatták, s hazaárulás vádjával ítélték el. 1964-ben amnesztiával szabadult, de vissza kellett térnie a dési kolostorba, ahol továbbra is sorozatosan zaklatták. 1967-ben innen is távoznia kellett, és egy félreeső, nem katolikus falucsukában élt, magányosan, remeteként. 1979-ben Csíkszentimrén érte a halál, az esztelneki temetőben helyezték végső nyugalomra. Személyi függetlenségét és tartományfőnöki hivatalát mindvégig megőrizte.

P. Benedek Fidél elsősorban rendje és provinciaja történetével foglalkozott. Feldolgozta a Szent Istvánról elnevezett erdélyi rendtartomány, sőt az egykori moldvai és havasalföldi ferences kolostorok történetét is. Összegyűjtötte az egykori jeles rendtársak életrajzeit, melyek közül ki kell emelni Kájoni János munkásságának bemutatását. Több Csíksomlyóval foglalkozó tanulmányt is írt.

Talán nem érdektelen áttekinteni a ferences rend magyarországi rendtartományainak vázlatos történetét, mielőtt rátérnénk az erdélyi rendtartományra.

A ferencesek magyarországi letelepedése még a rendalapító életében, 1221-ben megtörtént, s 1233 után már önálló rendtartomány született. A reneszánsz kor bizonyos lanyhulást hozott a szerzetesi fegyelemben, ami ellen a XIV. század végén az obszerváns irányzat lépett fel, sürgetve a visszatérést az eredeti ferences szellemiséghez. Az obszerváns ferencesek Boszniából érkeztek Magyarországra, és 1447-ben már önálló magyar helynökséget állítanak fel. 1517-ben már csak obszervánsok voltak az országban.

1523-ban a rendházak nagy száma miatt két rendtartományt alakítottak ki, az ország nyugati és déli részén működött a Szűz Mária-ról Nevezett Magyar Rendtartomány (máriánusok), a keleti részén az Isteni Megváltóról Nevezett Magyar Rendtartomány (salvatoriánusok). Erdély sajátos politikai helyzete tette szükségessé, hogy ott 1640-ben önálló szervezetet, kusztódiát állítsanak fel. Ebből született meg 1729-ben az önálló rendtartomány, melyet Szent Istvánról neveztek el (stefániták). A rendtartományok határa többször változott. 1661-ben a mariánusoktól levált az ország délnyugati része Zágráb székhellyel, és önálló provinciát hoztak létre. Védőszentjük Szent László király lett (ladiszlaiták). 1757-ben született meg a Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett rendtartomány a Szávától északra eső rendházakból (kapisztránusok). Az újabb nagy átrendezésre 1900-ban került sor, amikor a korábbi öt provinciából csak három maradt meg: a mariánus, a kapisztránus és a stefánita. Trianon után a stefániták Romániához kerültek. A megmaradt két magyarországi rendtartomány egyesítése római kezdeményezésre 2006-ban történt meg. Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Rendtartomány elnevezéssel.

Az erdélyi ferences rendtartomány¹ című kétkötetes kiadvány első kötete a rendtartomány 1440-1640 közti két évszázadát öleli fel. Megtudjuk, hogy az első erdélyi őrséget (kusztódiát) a magyar helynökséggel csaknem egy időben, 1448-ban hozzák létre, a már ekkor létező öt kolostorral, melyek Székelyvásárhely (ma Marosvásárhely), Felfalu (ma Marosfelfalu), Fejéregyháza, Csíksomlyó és Tövis. A mohácsi vészig azután sorra alapítják a ferences kolostorokat Erdélyben. Az önálló fejedelemség kora a ferencesek szempontjából fokozatos gyengüléssel járt, s 1625-ben már csaknem teljesen megszűnt az erdélyi ferences rend, amikor sikerült poraiból újjáéleszteni. 1640-ben Szent István királyról elnevezett új őrségre egyesítik a kolostorokat, amelyet 1729-ben rendtartomány rangra emelnek.

A második kötetben Benedek Fidél rendtörténeti tanulmányai mellett több, a XX. századi deportálással, kényszerlakóhelyre foglalkozó írást is találunk. Ezekben a máriaradnai, dési, esztelneki kényszerlakóhelyen töltött időszokról írnak beszámolót az ott élő ferencesek. Pap Leonárd így méltatja előlíróját: *„Hogy az erdélyi Szent István rendtartomány nem vesztette el a kommunizmus-sal vívott csatáját, nagy részben P. Benedek Fidél rendtartomány-főnök érdeme. Az erdélyi ferences eszméért*

¹ P. Benedek Fidél: *Az erdélyi ferences rendtartomány I-II.* Erdélyi Ferences Rendtartomány kiadása. Kolozsvár 2002.

izig-vérig tudott küzdeni. *Neve nem halványulhat el az erdélyi ferencesek ajkán.* (...) *„Aki volt az erdélyi egyházmegye részére Márton Aron erdélyi püspök, az volt Benedek Fidél az erdélyi ferencesek részére.”*

A *Ferences kolostorok*² című tanulmánykötetben is a szerző kéziratban lévő tanulmányai válhatnak közkincsé. Az első kötetben Szárhegy, Esztelnek, Mikháza, Máriaradna, Temesvár ferences kolostorainak története bontakozik ki, de az erdélyi kolostorok mellett olvashatunk az egykori moldvai és havasalföldi ferences kolostorok történetéről is. Kevesen tudják, hogy a moldvai Bákó városa (a szerző Bakónak nevezi) a XVI. század végéig tiszta* magyar és katolikus lakosságú. 1597-ben a missziós püspöki kimutatás mintegy tizezer katolikus hitet sorol fel, amelyből 9 ezer magyar. Moldvabányán 1410–1465 között működött ferences kolostor, Bákóban 1480 körül alapítottak kolostort, ahol 1574-ig éltek magyar ferencesek. Ezt követően a kolostor a bákói missziós püspökök székhelye lett. A következő évszázad közepén válik romossá, s száz év alatt teljesen elpusztult. A bákói kolostor megszűntével maradtak árván a moldvai katolikus magyarok. A lengyel és olasz minoriták nem értették nyelvüket, s érdemben nem foglalkoztak velük. A moldvai magyarok hiába könyörgöttek magyar papokért. Az erdélyi ferencesek új kolostort szerettek volna alapítani 1712-ben, de Róma nem adta meg az engedélyt. Az erdélyi rendtartomány 1806-ban ismét foglalkozott a bákói ferences kolostor visszaszerzésének ügyével, de ismét elutasító választ kaptak Rómától. Az indoklás szerint Moldva az olasz minoriták missziós területe. A ferencesek később is próbálkoztak az elárult moldvai magyarok lelki gondozásával, de sosem kaptak rá engedélyt. A szomorú végeredmény ismert, a moldvai katolikusok nagyobb része elrománosodott, mára alig harmaduk beszéli ősei nyelvét.

A *Ferences kolostorok és templomok II.*³ című kötetben folytatódik a kéziratot hagyaték közlése. A kötet gerincét a csíksomlyói ferences kolostor történetéről szóló nagyméretű tanulmány tölti ki, hatalmas jegyzetanyaggal. A szerző hosszasan ír a kolostor alapítási idejéről, azt több történész adatát cáfolva 1442-re teszi. A kolostor Csíkszék vallási és szellemi központja lett, és a kezdetektől fogva búcsújáró hely volt. Búcsúnapja Szent Boldogasszony ünnepe volt. 1567-től kezdődött a pünkösdi búcsújárás. Benedek Fidél 1640-ig, a ferencesek felemelkedésének idejéig írja meg Csíksomlyó történetét. E tanulmány mellett a kaplonyi kolostorról, a szászvárosi ferences templom építéstörténetéről olvashatunk, valamint a kolozsvári Szent Jakab kápolna és a csíksomlyói Szent Mihály kápolna történetéhez kapunk eddig ismeretlen adalékokat.

Benedek Fidél évekig tartó szorgos munkával gyűjtötte össze az erdélyi rendtartományra vonatkozó dokumentumokat, adatokat. Akkor nem is számíthatott megjelenésükre, de úgy gondolta, egyszer ennek is elérkezik az ideje. Milyen szerencse, hogy így cselekedett, mert az adatok, források egy része a fél évszázados diktatúra során elveszett, megsemmisült vagy ma már csak nehezen

hozzáférhető. A történettudós írásait az alaposág, a források minél gazdagabb feltárása és szemléletes képi megjelenítő erő jellemzi. Sas Péter nagy hozzáértéssel gyűjtötte össze ezeket az írásokat, s szerkesztette kötetekbe. Benedek Fidél életműve anyagának további kiadása remélhetőleg folytatódik. Igen fontos, hogy minél többen megismerhessék az erdélyi ferenceseg rendíthetetlen harcosának írásait.

Udvarhelyi Nándor

DEMJÉNNÉ KOVÁCS ERNA:

Jeles nagykaposiak

Tanulmányok és életrajzi beszélgetések

Nagy örömmel vettem kézbe ezt a szép kiállítású és igen tartalmas kötetet. Tanulságos és egyben izgalmas olvasmány, hiszen húsz, regénybe illő életutat ismerhetünk meg a XVII. századtól napjainkig. A felvidéki Nagykapos megbecsült híres szülőiteit, aminek egyik bizonyítéka ez a könyv, amely civil szervezetek támogatásával jelenhetett meg. Demjénné Kovács Erna így ír az előszóban: „A kötet, amit most vesz kezébe a tisztelt olvasó, jeles nagykaposiakkal készített életrajzi beszélgetéseket és elhunyt jeleincikről szóló tanulmányokat tartalmaz. (...) Valamennyien Nagykaposhoz kötődnek születésük vagy őseik szülőföldje révén. Közülük ma már többen is a magyar művelődéstörténet nagy alakjai közé tartoznak. (...) Meglepett, hogy beszélgetéseink során mennyire ragaszkodnak szülőföldjükhöz, őseik hazájához, még annak ellenére is, hogy évtizedek óta máshol tevékenykednek, milyen nagy szeretettel, melegséggel emlékeznek a gyermekkor gondtalan, röpke éveire...”

„Nagykapos nevének említésére ma is felgyorsul a szívverésem”, vallja Doc. Ing. Albert Sándor, CSc. tanár, tankönyvszerző, a pedagógiai tudományok kandidátusa, a komáromi Selye János Egyetem rektora. Csaknem 50 éve Kassán él, de szíve Nagykaposon maradt. A feleségét is ott ismerte meg. A Magyar Polgári Párt színeiben megyei és parlamenti képviselő az Európai Tanácsban. Most már ideje nagy részét Komáromban tölti és reméli, hogy „Klapka György szavai az egyetem révén tartalommal is megteljen és valóban Komárom lesz a magyarok Mekkája.”

A város szülötte Erdélyi János, a nagy műveltségű költő, filozófus, kritikus, népdalgyűjtő. Kodály Zoltán véleménye szerint ő volt a Bartóki – Kodályi gondolat előfutára. Felfogása szerint a nép lelkét a költészetén keresztül lehet megismerni. Gazdag életművéből idézzünk fel néhányat: „Magyar Népdalok és Mondák” gyűjteménye, a „Magyar Közmondások Könyve”, a „Sárospataki Füzetek” című tudományos protestáns folyóirat elindítása, s akkor még nem beszélünk az irodalmi életben való forgolódásáról. Fia, Erdélyi Pál könyvtartudós, irodalomtörténész és egyetemi tanár, unokái közül T. Erdélyi Ilona irodalomtörténész, Erdélyi Zsuzsanna pedig Kosuth-díjas néprajztudós, mindketten Nagykapos díszpolgárai, akik anyagilag és szellemileg egyaránt támogatást nyújtottak az Erdélyi János kiállítás és múzeum létrehozásához.

A régebbi kaposiak közül való a katolikus nemesi családból származó Somló Sándor (művésznev), szí-

² P. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2005.

* Valójában részben (szerk.)

³ P. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok és templomok II.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2008.

nész, rendező, színműri, színigazgató. A Budapesti Nemzeti Színház tagja, rendezője, 1902–1908 között igazgatója, 1907-től 1916-ig a Színiakadémia igazgatója.

Talán kevesen tudják, hogy a népszerű katolikus költő, Mécs László Nagykapon volt plébános 1920-tól. Ebben a csendes kisvárosban érelődött költővé és egy kis szellemi központ is kialakult körülötte. A „Mécs-estek”, a „Mécs-matinék” tömegeket mozgósítottak, s a költő előadóművészként is egyre népszerűbb, a magyar nyelvterület legünnepeltebb lírikusa. A 30-as években Párizsban ünneplik, sőt verseivel franciaországi szavalókörúton is részt vett nagy sikerrel, majd Berlin, Hollandia és Belgium következett. Koholt vádak alapján 1953-ban börtönbe juttatták.

A híres fotóriporter Capa testvérpár, életét és munkáit állandó kiállítás mutatja be a városban. Robert Capa (Friedmann Endre) az ismertebb, aki sohasem felede magyar származását és anyanyelvét. 1936-tól szenvedélyes tudósításokkal hívta fel magára a figyelmet a spanyol polgárháborúról, majd Kínában a japán invázió elleni küzdelemről készített dokumentumfilmeket. Fényképezőgéppel öt háborút örökített meg, ezért írta róla az angol Picture Post, hogy „Robert Capa a világ legnagyobb háborús fényképese.”

A Szabad Európa Rádió Ambrus Márton néven sokak által ismert külpolitikai kommentátora, dr. Skultéty Csaba így vall: „Szülőhelyünk, gyerekkorunk és fiatal éveink színhelye mindannyiunk számára meghatározó. Tanulmányaim, majd aktív pályám évtizedei sokfelé elvezettek, változatlanul magamban hordom azonban mindazt, amit akkor kaptam. Ha már kissé távlati nézetben is, de különösen amikor, mint az utóbbi években, vissza-visszatérek, a tájban itthon, a nagykaposiakkal pedig szolidárisnak érzem magam.”

Keresztapja, Mécs László költő, igen nagy hatással volt rá. A nagykaposi plébánia – Mécs révén – kis kulturális központ lett, Móríz Zsigmond is eljött ide miatta. Skultéty Csaba Késmárcra került gimnáziumba, majd budapesti Közgazdasági Egyetemre. A második világháborút egyetemistaként élte át, mégis orosz hadifogoly lett. Később külügyminisztériumi ösztököt az áttelepítéseknek, majd Jósik Lajos áttelepítési kormánybiztos titkára. 1947 nyarán, látva a kommunisták hatalomátvételét, inkább a nyugati emigrációt választotta. Párizsi tanulmányok, majd München és a Szabad Európa Rádió következett, ahol 33 esztendő telt el. 40 év után hazatért Magyarországra, azóta mint független publicista elsősorban a külföldi magyarság ügyét szolgálja.

Szivem szerint a kötet minden szereplőjét bemutatnam, de erre nincs lehetőségem, hiszen könyvajánlót írok. Azért egy híres nagykaposiról esszen még szó, dr. Heccegh Géza nemzetközi jogászról, aki 1990–1993 között alkotmánybíró volt, 1993-tól 2003-ig pedig az ENSZ Nemzetközi Bírószágnak működött Hágában. Csáládja 1635-től él a felvidéki városban. S ha arra járunk, Ferenc György szobrászművész közterti szobrát is nézzük meg, aki Assisi Szent Ferenc és Dobó István alakjának állított emléket Nagykapon.

Köszönet illeti Demjénné Kovács Ernát, az interjúk és a tanulmányok elkészítéséért, Demján Bélát, a szerkesztőt és Michal Vaska perjeri Könyvkiadóját. Persze támogatók nélkül hiába lett volna a jó szándék, ezért róluk se feledkezzünk meg: Kassa Megye önkormányzata,

Nagykaposi Városi Hivatal, Rákóczi Szövetség–Nagykapos és Vidéke Társulás, Csemadok Nagykaposi Alapszervezete.

Zika Klára

BAI JÓZSEF:

Tanulmányok Lengyel község történetéből

A Tolna megyei helytörténetírás gazdag tárháza a Lengyel községről szóló olvasmányoknak. Elég csak a gróf Apponyi Sándor segítségével dolgozó Wosinsky Mór munkásságára, az ún. lengyeli kultúra feltárására gondolnunk. Követőjük volt Zalai Gaál István, akinek kutatásai és publikációi a nemzetközi szakirodalomba emelte Lengyelt. Bai József helytörténész több évtizedes kutatásának az eredménye a most megjelent, hiánypótló összefoglaló tanulmánykötet. Ismertek a szerző korábbi munkái, köztük pl. *A lengyeli kastély, park és Anna-forrás története* (1986), *Apponyi Sándor gróf élete és munkássága* (1989), *A Lengyel kastélypark* (TKM Kiskönyvtára 366/1989), *A Magyar Nemzeti Múzeum, gróf Apponyi Sándor Alapítványi Uradalmanak felosztása* című dolgozat (TmÖL, kéziratára 1990/12), a *Fejezetek a lengyeli Apponyiak életéből* témakörben készült munka stb. (Uo. 1993/5). Több írását a Honismeret folyóirat és más lapok, kiadványok közölték.

Bai József, a Tolna Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, csöndes kitartó munkásságának összefoglalásaként vehetjük most kézbe a 30 fejezetből álló 360 oldalas, 39 oldalnyi képes melléklettel gazdagított tanulmánykötetet.

Lengyel, a Bonyhád környéki Völgyesség meghatározó települése 700 éve, 1308-ban volt olvasható először okleveles említésben. Csánki Dezső a Hunyadiak korából még *Lengyel*-ként említi történelmi földrajzában. Bai József rengeteg adattal és részlettel folytatja a gazdag szakirodalomból is merítő, de elsősorban saját gyűjtésén alapuló tanulmányainak közlését. A község kialakulásáról és a török kori időkről szóló leírás Egyed Antal, Kammerer Ernő, Kristó Gyula, Moldoványi József, Szeghalmi Gyula és mások időtálló kutatásaira épül. A XVIII. századi újratelepítéshez már a Tolna Megyei Levéltár kínált Lengyelre vonatkozó helytörténeti adatokat, a betelepítést kezdeményező Döry Lászlótól, és a községet bíró Amadé Tádé bárótól, szinte napjainkig. Az újra benépesülő Lengyel lakói először 1744-ben kötötték szerződést földesurakkal. Fél évszázad múltán az 500 főre tehető lélekszám 1910 körül megduplázódott, majd ismét csökkenni kezdett, a mai 600 főre.

Bai József részletes összefoglalást ad a település egyháztörténetéről, az épített örökségként számba vett keresztekéről, kegyesbokrokról, kápolnákról. Oktatástörténeti fejezetei a Brunszvik Teréz kezdeményezte óvoda létesítését Tolnában hamar folytató Bezerédj István törekvésével indítja a szerző. Apponyi Sándor a kastély épületében alapította az első lengyeli óvodát 1891-ben. A népiskolai oktatás gyökerei 1723-ig, a r. k. egyház tanítói munkásságáig nyúlik vissza Lengyelen. Bai József szinte teljes leltárát adja a község oktatástörténetének. Az iskolán kívüli népművelés és társasélet a 120 éve alakult Polgári Olvasó Független kezdődött. Orvoslás, alapítványi uradalom és malomipar, posta stb., a falu meg-

annyi fontos jellemzője is helyet kapott a tanulmánykötetben. A szerző bemutatja szeretet közséje világháborúk okozta veszteségeit, a tartalékosok 1914. július 26-ai bevonulásától a *Könyörgő dal katonáékért* című, helyben született vers közlésén át, a háború végéig történt eseményekig. Monográfiákban is ritkaságnak számít az a részletes kronológia, melyben a szerző a trianoni békeszerződéssel bezárólag felsorolja a községet érintő háborús történéseket. Befejezésül az elmúlt évtizedek közigazgatásáról, a gazdasági élet főszerplőiről, a kulturális- és sportéletéről olvashatunk a helytörténet tanulmánykötetében. Könyvének nagy értéke az a több mint 150 kép, melyeknek a szerző gyűjtöje, egy részének készítője is volt.

Bai József könyvéről Lengyel falunapján, az ünnepélyes bemutatáskor dr. László Péter történetstől hallhattunk elismerő értékelést. A munka alapműnek számít mindazoknak, akik az átfogó, monografikus igényű településtörténet megírásába kezdenek majd. A kötet Lengyel Önkormányzata kiadásában, a község támogatásával jelent meg.

(Séd Nyomda Kft., Szekszárd 2008.)

Kaczián János

MÓSER ZOLTÁN

Névviseletek

Magam is beugrottam Móser Zoltán új könyvsorozatába játékos címének első olvasatakor, hiszen összecseng a közismertebb „névviseletek” szóval. Aztán rájöttem, hogy ez az alliteráció nem csupán formai, a két szó tartalmilag is rokonértelmű: hiszen a névviselet és a név, amit viselünk eredeti funkciójában egyaránt azonosságunk része, mindkettő identitásunkat erősíti. A névviselet pompás darabjait nem csupán azért hordoztuk, hogy a szép leány, a szép menyecske még szebb, s a nyalka legény még nyalkább legyen. Aki azt fölvette, vállalta a táj, a település közösségével való azonosulást, aki pedig levette, elhagyta, az feladta identitásának egy darabját.

Bizony, így vagyunk a *nevekkel* is. Aki már nevelt gyermeket, tudja, milyen fontos része a kötődésnek – tudományosan: a szocializációnak –, amikor a csecsemő felismeri, hogy ha a nevet hallja, akkor *róla* van szó, akit szólítanak, az ő. De vajon a pusztá hangzson, a név hangalakján kívül tudunk-e valamit személyiségünk részét jelentő nevükről? Tudja-e a valamikor sok, manapság egyre kevesebb Gáspár, Menyhért és Boldizsár, hogy a bibliai három királyok egyikének nevé viseli? Tudják-e a Flóriánok, mi dolguk a tüzzel, vagy az Andrások, hogy mi bajuk a farkasokkal? Pedig ennyit mindenkinek illenék tudni legalább a saját nevééről, a szülőknél pedig a gyermekükéről, hogy ne a pillanatnyi divathóbort vezesse őket a névadásban.

A magyar nép, amikor még keresztény kultúrkörben élt, elsősorban bibliai személyiségek, őszövétségi alakok, valamint szentek nevére keresztelte gyermekeit, s ennek rendje tükröződött a kalendáriumban is. Részben ez adta az emberi élet ünnepeinek ritmusát, ezzel mérte az irástudatlanság korában a parasztember az időt, eszerint forgott az esztendő kereke. Mennyivel egyszerűbb volt megjegyezni a gazdaságilag fontos napokat, ha tudták, hogy a méheket Szent József napján kell kiengedni,

a nagyállatokat Szent Györgykor hajtják ki, és Szent Mihálykor ér véget a legeltetés. Hát még a vetőnapok! Mert ki tudná megjegyezni, hogy mikor kell vetni azt a sokféle szántóföldi és kerti veteményt, ha már gyermekként nem abban nőtt volna fel, hogy a Csizió szerint:

*„Vés Buzát Egidij,
Árpát, Zobot Benedicti,
Borsót Zaboroj,
Lencsét, ledneket Philippi,
Hagyyna magot Ambrosij”* napján, és így tovább.

Hasonlóképpen fontos szerepük volt a nemzedékek halmozódó megfigyelésén alapuló időjósító napoknak, jeles napokhoz kötődő, időjárásra vonatkozó mondásoknak, szilveszteréji hagyomakalendáriumoknak. Ezek a legtöbb esetben korántsem voltak légbőlkapottak, és jelentős segítséget nyújtottak a gazdálkodó ember számára. „Ha fénylik Vince, tele lesz a pince!”, vagy „Ha Pál fordul köddel, ember hullik döggel!”, és hasonló mondások, mondókák.

Móser Zoltán valóságos varázslóként válogatta könyvének anyagát. Noha még csak az első és a harmadik kötet van a kezünkben, vagyis Boldogasszony, Bőjtelő, valamint Pünkösöd és Szent Iván havának névünnepeiről, szokásairól, hiedelmiről, művelődéstörténeti emlékiről olvashatunk, hallatlanul sokat megtudunk erről a gazdag szellemi világról.

Megismerjük ünnepi köszöntőink egész sorát. Hiszen ma már sokan csak „Boldog Újévet”, „Boldog Névnapot” vagy pláne „Kellemes Ünnepeket” tudnak kívánni. Hol vannak már azok a szép régi köszöntő rigmusok? Mint például az Ipolnyékről való, ma is nagyon időse-rű üjlesztendei köszöntés:

*Itt az újjév,
Újjat hozzon,
Régi jótól
Meg ne fosszon!
S ha már több jót
Nem is adhat,
Vigye el a
Régi rosszat!*

Kikhez szól elsősorban Móser Zoltán *Névviseletek* című könyve?

Minden nyílt eszű, a játékos nyelvi lelemények iránt fogékony, eleink tudását, szellemi teljesítményét értékelni tudó emberhez. Az ünnepek örömet élvezeti szerető és kíváncsi családokhoz, a sablonoktól irtózó pedagógusokhoz, s rajtuk keresztül a vidám verseket, mondókákat kedvelő gyermekekhez. Olyan iskolák közösségeihez, akik szerint a hagyomány nem kidobni való lom, hanem elődeinktől öröklött érték. Ahol a hagyományismeret tanrendjébe illesztve, vagy azon kívül örömmel készülnek egy-egy Vizkereszti játékra, Gergely-járáásra, Kiszehajtasra, Pünkösdi király, vagy királyné választásra, Szent Iván napi tüzugrásra.

Sok más érdeklődő mellett érzésem szerint elsősorban olyan pedagógusoknak készültek és készülnek a Névviseletek kötetei, akik szeretik azt, ami magyar örökség, és – Kodály Zoltán szavaival szólva – „déli harangszókor nem dobják vissza a malteroskanalat a ládába”.

Halász Péter